

SÖYLEM

Belirsizlik, Mücadele, Bilgi / Güç ve Refleksivite

EDİBE SÖZEN

© Edibe Sözen

© Profil Kitap

Yazar / Edibe Sözen

Kitabın Adı / SÖYLEM - Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite

Genel Koordinatör / Münir Üstün

Editör / Zeynep Tuğçe Özcan

Kapak Tasarım / Yunus Karaaslan

İç Tasarım / Adem Şenel

Baskı-Cilt / İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri

Çobançeşme Mah. Altay Sk. No: 8

Yenibosna – Bahçelievler / İstanbul

Tel: (0212) 496 11 11

Sertifika No: 10614

1. Baskı: Ağustos 2017

978-975-996-936-3

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 12391

PROFİL: 620

BEŞERİ BİLİMLER: 01

PK PROFİLKİTAP

Necip Fazıl Bulvarı Keyap Sitesi G1 Blok No: 112

Yukarı Dudullu - Ümraniye / İstanbul

www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com

Tel: 0 216 365 70 91 (pbx) Faks: 0 216 365 70 94

Profil Kitap Maviyağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Edibe Sözen ve Profil Kitap'a aittir. Yazarın ve yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Prof. Dr. Edibe Sözen

Sosyolog, İletişim Bilimci

1982'de Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 1984 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme bölümünde yüksek lisansını tamamladı. 1989 yılında yine aynı bölümde "toplumsal yapı, değişme ve toplumsal kimlik" başlıklı teziyle, doktor unvanını aldı. 1991-1993 arasında Wisconsin Üniversitesi Communications Arts (İletişim Sanatları) bölümünde "honorary fellow" statüsüyle "sosyal temsiller teorisi" ve "insan iletişimi" konularında çalıştı.

1985-2007 yılları arasında, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görevini sürdürdü. Bu esnada aynı zamanda 2003-2006 yıllarında AA (Anadolu Ajansı) Yönetim Kurulu üyeliği görevini gerçekleştirdi. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde AK Parti İstanbul 1. Bölge Milletvekili seçildi.

Sözen, 2012'den bu yana Hasan Kalyoncu Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Kitapları: Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz - Gutenberg Galaksi'den Zuckerberg Galaksi'ye (2012), İnsan Hakları / Bir Gündelik Hayat Pratiği (E.Sözen, Adem Ayten, Murat İri, 2006), Türkiye'nin ABD ve AB Denklemi (O.Gökçe, U.Demiray, E.Sözen, 2006), Kertenkele Mantiği (2004), Medyatik Hafıza (1997), Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz: Sekülerleşme Sürecinde Kimliklerin İnşası (1999), Avrupa'da Yeni Kuşak Türk Gençliği: Kimlik ve Uyum Sorunları (M.Taşdelen, E.Sözen, H.Duran, A.Eskicumalı, 2000)

ÖNSÖZ

Dilin bir eylem olduğu, sosyal gerçeklik/lerin dille inşa edildiği, söylem ve söyleme dair düşünceleri ortaya çıkardı. 'Ne'yin söylendiğinden çok 'kimin' ya da kimlerin söylediği fikri; barışın, savaşın; kavgaların ya da diyalogların; ittifakların ya da çekişmelerin ve hatta sessizliğin bile dil kullanımlarının farklılıklarına dayalı olması düşüncesi, söylem farklılıkları şeklinde yorumlandı.

Gündelik hayatta da görüldüğü gibi, dil mübadele edilen, anlamlandırılan ve en önemlisi de ister bilimsel ister harci alem olsun farklı gerçekliklere işaret eden hiyerarşik yapılanmalardır. Hiyerarşik bu yapılanmalar farklı bilgilerin üretilmesine cevaz verir.

Kitabın birinci baskısına yazdığım önsözde, bu çalışma uzunca bir çabanın ürünü diye muğlak bir ifadeye yer vermiştim. 1992 de yazmaya başladığım kitabı 1999 yılının son ayında tamamlamıştım. Çalışmanın bu denli uzun sürmesinin sebebi, her zaman olduğu gibi yaptığım okumalarda bir eksiklik olabileceği endişesi, okuyucu nezdinde yazdıklarımın metinsel bir tutarlılığa sahip olması isteği, en önemlisi de Batı'daki beşeri bilimlere ilişkin paradigma değişikliğinin bir ürünü olan söyleme dair düşüncelerini kaleme alanların, bilimsel bilgi ve bilime dair bakışlarındaki büyük dönüşümdü. Bu öylesine bir dönüşümdü ki, felsefede Aristocu yaklaşımlardan uzaklaşan, Platon'a gönderme yapan bir bilgi dünyasına geçişi beraberinde getirmekteydi.

Bilim 'insanlar için' olanı değil, buyurgan olmayan bir üslupla 'insanlar tarafından' olanı incelemeye almaktaydı. Bütün bunlardan sonra, 2006 yılının Kasım ayına, siyasete girinceye kadar olan süreçte özellikle yüksek lisans ve doktora tez danışmanlıklarını büyük bir coşkuyla yaptığım öğrencilerimle her seferinde Batı'daki paradigma değişikliklerini uzun uzun paylaştım. Türkiye'deki üniversitelerde de akademisyenlerin büyük bir kısmı bu dönüşüm

üzerine araştırmalarını yapmakla beraber, halihazırdaki yaygın anlayış önemini korumakta. Bu için ayrı, ama önemli bir boyutu.

Kitabın üçüncü baskısında, değerli insan Münir Üstün'ün katkısı büyük. Kendilerine, bu uzun soluklu çalışmayı yeniden okur nezdine sunacak olmasından dolayı teşekkür ederim.

Geç vakitlere kadar kitapların tashihi ve yeni ilaveleri konusunda desteğini esirgemeyen, nerede bir sorun varsa oraya koşan bir gönül insanı sosyolog-iletişimbilimci Gamze Öğredici'ye ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yine gündelik işlerin yoğunluğundan nefes almaya fırsat bulamasa da, hiçbir çalışmayı aksatmadan yerine getiren Hasan Kalyoncu Üniversitesi doktora öğrencilerinden Gül Çıkmaz'a müteşekkirim. Saęolsunlar, varolsunlar...

Edibe Sözen

İstanbul, 2017

1.BÖLÜM

Giriş

Söylemi yirminci yüzyıl düşünürleri keşfetti. Yirmibirinci yüzyıl ise bir 'söylem' yüzyılıdır. Artık, dayanabileceğimiz, bel bağlayabileceğimiz, üzerine düşüncelerimizi ve eylemlerimizi inşa edebileceğimiz temel olmayan temel -söylemi vurgulayan düşünce 'temellerin', 'sıfır noktalarının' bulunmadığını söyler ve temel arayıcı yönelimleri (*foundationalism*) reddeder- ya da Popper'in söyleyişiyle yegâne bataklık, söylemdir. Hayat söylemlerdedir; hayat söylemlerle gerçekleşir. Artık Newton'un mutlak zaman ve uzayı içinde değil, belirsiz, kaotik bir söylemler evreninde yaşıyoruz. Söylem hakkındaki bu çalışmanın amacı, okuyucuya kesinliklerden ibaret bir söylem evreni sunmak değil, söylemin ve dolayısıyla hayatın karmaşıklığını göstermektir. Hayat kaotiktir, çünkü söylemler evreni kaotik bir evrendir.

Çağımız söylem çağıdır. Yüzyılımızın 'söylemi' keşfinden sonra, beşerî bilimlerde ve hatta belki de doğa bilimlerinde, son noktada bel bağlayabileceğimiz nihaî varoluş tarzları yok artık; artık madde, gerçeklik, idealar dünyası, hayatın katı olguları, bir nihaî başvuru noktası olarak deney ve gözlem, bir nihaî dayanak noktası olarak akıl yok; aslında söylemler dışında birşeyimiz yok. Beşerî bilimler ve genelde bilimler söylem çağını yaşıyor. Materyalizm, idealizm ve rasyonalizm ya artık modası geçmiş düşünceler, ya da yüzyılımızın diğer söylemleri arasında ve onlarla eşit statüde bulunan birer söylem olmaktan öte pek fazla bir anlam taşımıyor. Rasyonalizmin, empirisizmin, objektivizmin imtiyazlı olduğu çağları geride bıraktık; artık söylem çağındayız. O halde, çağımızı, çağımızın düşünme biçimlerini, çağımızın disiplinlerini ve genelde çağımız insanını ve toplumunu anlamamız için söylemi anlamamız gerekiyor. Elinizdeki çalışmanın genel amaçlarından biri de, söylemi anlama yolunda küçük adımlar atmak, bir kısım ipuçları yakalamak ve bunları sunmaktır.

Söylemin keşfinden sonra, artık evrensel gerçeklik yoktur; gerçeklikler vardır. Gerçeklik söylemle ve söylem içinde inşa edilen şeydir. Her söylem bir gerçeklik inşasıdır ve dolayısıyla, artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler söz konusudur. Eylem ve etkileşimlerimizi belirleyen, içinde bulunduğumuz dünyevî hayatı anlamlı

ya da anlaşılır kılan, dille ve dilde inşa edilen sosyal gerçekliklerdir. Doğal gerçeklik ve sosyal gerçeklik, sadece doğa bilimleri ya da hukuk, tıp, psikiyatri, ekonomi, vs. gibi disiplinlerce ve onların bilgi formlarıyla üretilen aşkın ya da ideal bir gerçeklik değildir; birer söylem formu olarak tıbbın, ekonominin, psikiyatrinin, doğa bilimlerinin, inşa ettikleri gerçekliklerden söz edilebilir; çünkü, her gerçeklik bir söyleme dayanır. Fakat bütün gerçeklikler, bilimsel disiplinlerin ya da söylemlerin inşa ettiği gerçeklikler değildir; toplumda, elitlerin söylemleri dışında söylemler ve bu nedenle bu söylemlerce inşa edilmiş bulunan başka gerçeklikler de vardır. Toplum, bir söylem cemaatleri şebekesidir. Farklı gerçeklikler, farklı bilgi formlarına denk gelen farklılaşmış dil pratikleriyle, yani söylemlerle yapılır. Birer eylem ve dil pratiği olan söylemler, farklı ideolojilere, farklı anlamlara ve farklı beyanlara dayanır. Bütün bu dilsel eylemler, kökleri geçmişte ve/veya şimdide bulunan sözlü/yazılı iletişim biçimleridir. Bir farklılıklar ağı olarak söylemler, ideoloji kavramını kuşatır; yorum kavramına teslim olur. Söylemler ideolojileri kuşatır, ancak onların yoruma ihtiyaçları vardır. Yorumun varoluş nedeni söylemdir ve yorumsuz söylem bir hiçtir. Söylem, bütün bunlara rağmen, bir başlangıç noktası, bir nihaî temel, bir sıfır noktası değildir; çünkü sıfır noktası ya da sıfır noktaları yoktur. Söylem, söylemi söylem yapan ilişkilerin varetği birşeydir. Söylem bu ilişkilerin, bağlantıların kendileri de değildir; söylem bu ilişkilerden daima daha fazla bir şeydir. Söylemlerin fonksiyonları bilgi, güç, iktidar, hâkimiyet, otorite ve kontroldür ve bütün bunlar, dilde varlık kazanır. Bilginin dildeki kullanımı, gücün dildeki kullanımı, ideolojinin dildeki kullanımı, birer dil eylemidir ve bunların fonksiyonelliği, ancak bir söylem içinde anlamlı hale gelir. Gündelik konuşmalarımızda anlamsız görünen ifadeler dahi, bir söylemde anlam ifade eden ve fonksiyonu olan öğelerdir: Bildiğini söylememe, bilmediği konularda geçiştirici ifadelerde bulunma eylemleri, tek başına bir anlam ifade etmese de söylem içinde kesinlikle bir anlama sahiptir. Söylemi anlaşılabilir kılan, anlatım/ifade ve beyanların nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları, söylemleri kullanan söylem aktörlerinin kimliğidir. Daha sağlam bir ipucu vermek gerekirse, söylemi anlaşılabilir kılan, onu

kullanan aktörler ya da faillerdir. Tersine de doğrudur elbette, aktörlere kimliklerini veren şey, kullandıkları söylemlerdir. Seni yalnızca, söylemini anladığım sürece tanıyabilirim; söylemini yalnızca, seni tanıdığım sürece anlayabilirim. Anlamam gereken 'sen' ya da 'öteki', aslında, söylemin ta kendisidir.

Dil pratikleri olarak söylemler, düzenlilikler, çelişkiler, kışkırtmalar, mücadeleler, baskı, açığa çıkma, özgürleşim, müzakere, uyum, çatışma, vs. gibi birtakım sosyal durumlara; daha doğrusu sosyal bağlamlara ilişkindir. Söylem, doğal olarak süregiden etkileşim ve iletişim ortamlarında mevcudiyet kazanır. Dil pratiğinin mevcudiyeti, sadece anlatımlar ve beyanlar şeklinde anlaşılmalıdır. Söylem, dil pratiğinin ifşa edilmediği anda da bir söylem olarak kabul edilir: Buluşlar, kültürel yenilikler, yeni davranış biçimleri, yeni düşünce biçimleri, vs. zamana aykırılıkla reddedilse bile, uzunca bir süre sessizce yaşamaya devam eder. Böylece, sessizlik veya sükut da birer söylemdir. Kültürel ve siyasî olarak baskı altında bulunan topluluklarda olduğu gibi, baskı devam ettikçe sessizlik devam eder, ancak bu onların varlıklarının olmadığı anlamına gelmez.

Yüzyüze iletişimde sessizlik söylemi kaydeden, diyalog ise sessizliği bozan bir süreçtir. Sessizliğin söylemi, karşılıklı etkileşime göre yapılır. Mesela, yüzyüze iletişim biçiminde yalan söyleme eylemi, doğruyu saklama eylemi ya da hakikati değiştirme eylemidir. Saklanan doğru ya da değiştirilen hakikat aslında söylemin içindedir ve yalan ile sarılıp sarmalanmıştır. Yalan, doğrunun olmadığı anlamına gelmez. Diyalog, söylemi açığa çıkarır. Böylece söylemlerle ortaya çıkan bilgiler; geçmişe ait bilgiler, hâlihazırdaki mevcut bilgiler, sağduyu ve tecrübe ile sürekli mübadele halindedir.

Bir söylemin kurulması için diyalog şarttır; diyalog, yazar -okuyucu veya konuşan- işiten arasında anlamın üretimine izin veren bir süreçtir; ancak diyalog esnasında ortaya çıkan anlam, söylem için gerekli olmakla beraber, yeterli değildir. Sessizlik de bir diyalogdur. Esas olan, anlamların mübadelesidir. Anlam mübadelesi, sadece özne ya da metinlerden kurulu dünyaya değil, öznelerarası ya da metinlerarası bir dünyaya işaret eder. Öznelerarasılık ve metinlerarasılık, her zaman

belirsizliklere maliktir; kurulan dünya şeffaf bir dünya değil, belirsiz ve her zaman açılmanması gereken bir dünyadır. Bu, yüzden, söylem üzerine yapılan araştırmalar, analizler birey, toplum ve sosyal gerçeklikler hakkında bilgi edinme yollarından biri olarak anlaşılmalıdır.

Bilimin, bilimsel bilginin ve kurumların egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz. Bilimin sözcülüğünü yaptığı bilimsel bilgi anlayışı bize, bilimsel bilginin söylemden bağımsız olduğunu söyler. Bilimsel düşüncenin Descartes, Bacon, Locke, vd. ataları, bilimsel bilginin ve bilimin söylemden bağımsız ve tarafsız, dolayısıyla objektif bilgi türü olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre dil ve söylem, bilginin objektivitesini bozan, bilimsel hakikati tahrif eden bir şeydi. Bir bilgi türünün bilimsel olabilmesi için, söylemin bilgiden çıkarılması gerekiyordu. Çünkü dil ve söylem, bilgideki sübjektif unsurlardı. Yüzyılımızda, bilimi entelektüel ilgi odağına çeken ve onu eleştiriye tabi tutan bilim sosyolojisi, bilim antropolojisi ve psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, bilimsel bilgi dahil, dilden ve söylemden bağımsız bilgi olamayacağını öne sürdüler. Objektif bilgi iddiasının kendisi de, varolan söylemler arasında bir söylemdi. Klâsik bilgi teorisyenleri, dili ve söylemi bilimsel bilgiden ayrı tutmakla, bilgiyi tahrif eden toplumu ve toplumdaki diğer söylemleri de bilgiyi tahrif eden şeyler olarak görüyorlardı. Bilimsel bilgi, toplumdan bağımsızdı. Oysa, günümüzün bilim incelemeleri, bilimsel bilginin toplumdan hiçbir noktada bağımsız olamayacağını altını çizer. Bilimsel bilgi ve genelde bilgi, toplumdaki diğer söylemlerin inşa ettiği bilgiden bağımsız olamaz. Eğer bilimsel bilgi de, diğer söylemlerin bilgisi gibi söyleme dayanıyor ise, bilimsel bilgi hiçbir ayrıcalık talebinde bulunamaz. Söylem teorileri, diğer bilgi türleri gibi, bilimsel bilginin de söyleme dayandığını iddia eder. Bütün bilgi türleri söyleme dayanır. Sözün gelişi, bilimsel bilgi, toplumu bir hiyerarşik düzen ile açıklar; söylem teorilerine göre ise söylemler hiyerarşik yapılanmalardır. Bilime sahne olan toplum dahil, bütün toplum hiyerarşik düzen içeren bir söylemler evrenidir. Toplum, bir söylemler hiyerarşisidir. Bu hiyerarşiler, söylemlerin inşa ettiği hiyerarşilerdir. Sosyal hiyerarşiler, hiyerarşik söylem yapılarına, söylem hiyerarşileri ise, cümle, konuşma veya metinler düzeyindeki hiyerarşilere dayanır.

İnsanlar dille ne yapar ya da dili nasıl kullanırlar? İnsanların ne söyledikleri önemlidir; fakat nasıl söyledikleri daha da önemlidir. Konuşanlar kimlerdir ve onlar nasıl konuşuyorlar? Bu türden sorular, söylem analizinin cevap aradığı temel sorularıdır. Bu sorun türüne ilgi yeni de değildir; söylem analizi tarihsel olarak retorik antikite dönemindeki altın çağlarına kadar geri götürülebilir ve günümüzün retorik incelemeleriyle de bağlantıları kurulabilir. Ayrıca, yüzyılımızın sosyolinguistik incelemeleriyle, fenomenolojik sosyoloji ve bilgi sosyolojisi de, sözünü ettiğimiz türden sorulara cevap arayan disiplinlerdir. Bütün bu araştırma faaliyetlerinin ulaştığı sonuç, kısaca dile getirmek gerekirse; söylem analizinin bir meta-analiz, yani analiz-inanalizi olduğu fikriyle gelişti ve bugün de eleştirel söylem analiziyle ilerleme kaydediyor. Bir meta-analiz olarak söylem analizi, eylemlerin-eylemine, durumların-durumuna ilişkin bağlamsal açıklamaları içerir. Eleştirel söylem analizi ise, eleştirel dilbilimcilerin çabalarıyla daha yetkin bir hale gelmiştir. Çünkü onlar, Foucault'nun söylem teorisini yeniden yorumlar ve Foucault'nun pek önemsemediği 'yorum' boyutunun altını çizerek, yorumu söylem analizinde geniş bir şekilde kullanır, söylemleri siyasal varoluş tarzları olarak değerlendirip, analizin eleştirel boyutu -onun değişimleri/mücadeleleri açıklama özelliği- üzerinde dururlar.

Çalışmanın giriş bölümünü ve girişi izleyen bölümleri okuyuların, söylemin her şey olduğu yolunda bir izlenime kapılmalarını istemem. Fakat biz, okuyucudan gelebilecek böyle bir soruyu, yine de dile getirelim: Söylem, gerçekten herşey midir ya da herşey söylem midir? Bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ele alınacak olan söylem teorilerinin iç mantığı böyle bir soruya verilecek cevabın "hayır" olmasını gerektiriyor. 'Herşey mantığı', söylem düşüncesinin mantığı değildir. Söylemi herşey olarak görmek, söylemi mutlaklaştırmak, modernitenin 'AKIL' konusunda yaptığına benzer şekilde, onu aşkın bir konuma yerleştirmek anlamına gelir. Bu çalışma söylemi büyük harflerle 'SÖYLEM' olarak değil, küçük harflerle 'söylem' olarak yazmayı tercih ediyor. Söylemi mutlaklaştırmak, eninde sonunda, söylemin aktörlerini ya da faillerini mutlaklaştırmaktır. Mutlak bir söylemin kullanıcısı ve söylemin aktörü ise olsa

olsa diktatörler olabilir.

Söylem teorileri ya da söyleme vurgu yapan entelektüel akımların tamamı, Saussure ve Chomsky gibi dilbilimcilerin, Wittgenstein, Austin, Quine gibi 'dilsel felsefe' akımının öncüsü filozofların, Sapir, Whorf ve Strauss gibi dil antropologlarının, ve çok daha önemlisi Nietzsche, Heidegger ve Gadamer gibi dil felsefecilerinin, dile ilişkin görüşlerine dayanır. Söylem, yalnızca dille birlikte düşünülebilir ve yalnızca dil olarak mümkündür. Bu düşünürlerin dil konusunda bize öğrettikleri temel düşünce ise şudur: Dil belirsizdir. Dil belirsizdir demek, dil mutlaklaştırılmaz demektir. Dolayısıyla söylem de mutlaklaştırılmaz. Bu, yine de, söylemin önemini azaltmaz, söylem, yüzyılımız entelektüellerinin en büyük keşiflerinden biridir ve beşerî bilimlerde, günümüzde, söylem fikrini hesaba katmaksızın, insanlar ve toplum hakkında kalem oynatmak pek mümkün görünmemektedir.

Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç ya da iktidar talebidir. Bu noktada başvurulması gereken düşünür, hiç şüphesiz yüzyılımızın düşüncesinde bir mini devrim gerçekleştirmiş bulunan Foucault'dur ve bilgiyi/gücü, söyleme içkin gören Foucaultcu söylemdir. Bu çalışma, açıkça dile getirilmelidir ki, Foucault'ya çok şey borçludur. Daha geçerli, daha objektif ve evrensel söylemler yoktur. Mutlak iktidar, mutlak söylemlerin iktidarıdır. Evrensel söylem ise evrensel iktidar demektir.

Elinizdeki çalışmanın amacı, mevcut söylem teorilerine bir yenisini ilave etmek değildir. Onun çok daha mütevazı bir hedefi vardır. Eğer bu çalışma, Batı'da ortaya konulan söylemle ilgili düşüncelerin iyi bir takdimini yapabilirse, amacına ulaşmış olacaktır. Bunun Türkiye'deki insan ve toplum incelemelerine küçük bir katkı olacağını düşünüyorum. Hiçbir çalışma mükemmel, hiçbir kitap bitmiş veya ele aldığı sorunları tüketmiş bir kitap olamaz. Her kitap bir başlangıçtır ve bu, elbette ki, elinizdeki kitap için de geçerlidir.